

М. І. Пентилюк, І. В. Гайдаєнко
Херсонський державний університет

ПРОБЛЕМИ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ І. ОГІЄНКА

У статті проаналізовано проблеми мовної культури, висвітлені в науковому доробку І. Огієнка, їх значення для розвитку української мови загалом та культури української мови зокрема. Особливу увагу зосереджено на найважливіші ідеї, постулати висунуті вченим та їх вплив на розвиток сучасної культури мовлення.

Ключові слова: рідна мова, літературна мова, мовленнєва культура, мовна особистість, мовна політика

«Рідна мова – то сила культури, а культура – то сила народу» – ці слова І.І. Огієнка спонукали нас вдатися до праць великого вченого і сподвижника рідної мови й української культури з метою популяризації його ідей у цей складний час боротьби за цілісність і незалежність нашої держави.

Найголовніші ідеї в руслі означеної проблеми – рідна мова як ознака національно мовної особистості, літературна мова як вища форма існування мови українського народу, її становлення і розвиток, функціонування в різних сферах суспільства і позитивний вплив на культуру спілкування громадян нашої держави, особистісний розвиток і вихованість кожного.

Найголовніші постулати І. Огієнка в руслі означених ідей:

- мова – найясніший вираз нашої психіки, найперша сторожа нашого психічного Я;
- мова – потужний двигун нашої національної культури;
- обов'язком кожної національно свідомої людини є досконале знання літературної мови, а уміння користуватися нею має стати її потребою;
- єдина літературна мова, термінологія, правопис забезпечують єдність народу й високий рівень мовленнєвої культури суспільства.

Носієм рідної мови є особистість, що знає мову, користується нею в різних життєвих ситуаціях, дбає про її збереження й розвиток. Ідеться про національно-мовну особистість, яку І. Огієнко ставить у центр культурного й освітнього розвитку держави.

Сучасна педагогічна наука й освітня практика розглядає мовну особистість як багатокомпонентний набір мовних здібностей, умінь, готовності до здійснення мовних учинків різного рівня складності і вчинків, що класифікуються, з одного боку, за видами мовленнєвої діяльності (говоріння, аудіювання, письмо, читання), а з іншого – за рівнями мови (фонетика, граматики, лексика) [2, с.99]. Це особистість, яка володіє мовними знаннями і здатна користуватися ними у різних життєвих умовах спілкування.

Саме таку особистість мав на увазі І. Огієнко, коли писав: «Кожний, хто вважає себе свідомим членом свого народу, мусить пильно навчатися своєї соборної літературної мови», і далі... мусить завжди допомагати всіма доступними способами розвитку культури своєї літературної мови» [4, с.10].

Не випадково учений розробив «Десять найголовніших заповідей для свідомого громадянина», які й досі залишаються культуромовним кодексом, якого повинен дотримуватися кожен свідомий громадянин нашої держави. Не секрет, що рі-

вень мовленнєвої культури багатьох членів сучасного суспільства далекий від еталону, який пропагував великий українець. І його поради залишаються актуальними й сьогодні. Проблеми мовленнєвої культури, про які так полум'яно й переконливо писав І. Огієнко, потребують нагального розв'язання й досі. У цьому сенсі його наукова, видавнича, педагогічна діяльність варту глибокого вивчення й наслідування.

Поняття «мовна особистість» у сучасному трактуванні складне і багатогранне. Воно включає такі складники: мовна і мовленнєва, комунікативна, національно – мовна, творча, культуромовна особистість [9].

І хоча в працях І. Огієнка такого розшарування поняття мовної особистості не зустрічаємо, однак учений проводить цю ідею в багатьох працях і насамперед в «Науці про рідномовні обов'язки» [4]. Ці обов'язки він визначає для різних сфер життя і діяльності громадян. Це і письменники, і преса, і школа, і духовенство, і церква, і родина. У його розумінні всі носії рідної мови повинні добре володіти нею і дбати про її збереження й розвиток. Саме таку мовну особистість потрібно виховувати в сучасній родині, в школі і в суспільстві. Цьому повинна сприяти і державна політика з питань мовної освіти. «Рідномовна політика – то найцінніша й найважливіша частина національної політики взагалі; недотримання її нормальних практик сильно шкодить культурі народу», – пише І. Огієнко [4, с.5].

Основою мовної політики і мовної освіти, на думку І. Огієнка, є рідна мова. Нині вона виконує функцію державної. І. Огієнко прогнозував ситуацію, коли рідна мова слугуватиме українському народові в різних сферах суспільного життя. Тому він чітко визначив сутність рідної мови: «Рідна мова – то мова наших батьків і мова народу, до якого належимо» [4, с.7]. Він закликав оберігати рідну мову і любити її, бо «це та мова, якою рідна мати співала над нашою колискою наші найперші пісні, що бринять нам янгольськими звуками, яких ми ніколи в житті не забуваємо і не забудемо... І як ми любимо свою рідну матір, так само ми повинні любити й свою українську мову. І не тільки любити, а й шанувати і берегти її» [6, с.424]. Як бачимо, І. Огієнко чітко визначив якості мовної особистості й роль рідної мови у її вихованні, особливо родинному.

«Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою, бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей... Пам'ятайте, що діти вважатимуть за рідну тільки ту мову, що панує в вашій родині» [4, с. 39]. Остання фраза вченого наштовхує на сумні роздуми. Про яку мовленнєву культуру нашого сучасника можна говорити, коли більша частина міської молоді в родині й за її межами користується російською? До літературної української мови діти долучаються в школі, але при цьому, на жаль, у них утрачене чуття рідної мови, бо сім'я його не прищепила. Все ж треба віддавати належне державі, яка, особливо в останні роки, активно пропагує українську мову як рідну і державну через радіо, телебачення, пресу, книговидавництво. Однак цього, очевидно, замало. Варто було б оголосити рік української мови працівникам державних установ, адміністративних органів.

І. Огієнко вболіває за долю рідної мови і визначає її роль у вихованні висококультурної, патріотично налаштованої особистості. Свої зусилля вчений спрямовує на обґрунтування самобутності, повноправності, окремішності української мови, розвою її літературної норми.

Літературна мова, її правопис – основи мовленнєвої культури українців. Девіз «Для одного народу – одна літературна мова, один правопис» якнайкраще демонструє ставлення І. Огієнка до унормованої, відшліфованої літературної мови, творцем якої є народ. Учений добре усвідомлював, що становлення нації, піднесення її культури залежить від рівня розвитку літературної мови. Визначення, сформульоване І. Огієнком, слугує і в наш час основою для тракту-

вання її суті: «Всенациональна мова, що нею урядують, пишуть книжки, навчають у школі і говорить більшість інтелігенції, зветься мовою літературною» [4, с.13].

По-сучасному звучать його слова: «Літературна мова – то головний двигун розвитку духовної культури народу, то найміцніша основа її» [4, с.12]. І досі живуть і розвиваються його ідеї, чітко сформульовані Р.Мовчун: «мова – основа держави, вона об'єднує націю; літературна мова формується живим життям – церквою, пресою, школою, театром, кіно, радіо, рідномовною політикою; щоб зберегти мову, кожен повинен відчувати відповідальність за неї» [3, с.61]. Саме вони визначають напрями мовної освіти в Україні, засади виховання мовної особистості.

Учений багато уваги приділяє дослідженню історії української мови, її розвою на різних етапах формування нації. Він висуває гіпотезу зародження нашої мови ще до утворення Київської Русі як держави й переконливо аргументує її. До речі, сучасні історики української мови, спираючись на маловідомі, а часом і заборонені матеріали, плідно розвивають ідеї І. Огієнка щодо виникнення й розвитку мови нашого народу.

І. Огієнко добре розумів, що висококультурна особистість може сформуватися на основі ґрунтовних знань мовної системи й активного користування нею, засвоєння правописних норм. Він створює низку глибоконаукових праць, які й досі слугують мовцям для набуття знань і розвитку мовленнєвих умінь і навичок, а ученим – для подальших наукових пошуків. Серед них хочемо особіно виділити «Історію української літературної мови», видану в 1949 р. у Вінніпезі й опубліковану в Україні 1995 р. Завдяки набуттю незалежності України стало відомо про особистість І. Огієнка і деякі його праці [5].

Простежуючи історію української мови, автор визначає велику роль Т. Шевченка, П. Куліша в цьому процесі. Цікавим є розділ «Українська літературна мова під советами», у якому автор зробив глибокий аналіз «русифікації» нашої мови, що породило т. з. «суржик», спричинило збіднення мови, появу різного роду «покручів» і врешті негативно вплинуло на культуру мовлення наших громадян, навіть представників інтелігенції.

Цікавими є роздуми вченого про правопис. У названій вище праці виділено спеціальний розділ «Історія українського правопису» [5, с.228-244], у якому автор подає скрупульозний аналіз історії нашого письма і розвитку правописних норм. Це дозволило вченому визначити роль правопису в житті нації й місце у вихованні грамотної, висококультурної людини.

Наведемо найголовніші його міркування щодо правопису:

- правопис – то необхідне важливе зовнішнє вбрання кожної літературної мови;
- правопис складають учені-мовознавці, а до життя запроваджує уряд;
- правопис сильно впливає на швидкість і легкість писання, якщо він держить ся стільки часу, що до нього призвичаюються;
- кожна свідома нація в певний період має тільки один правопис, обов'язковий для всіх її племен;
- соборна літературна мова звичайно знає й один соборний правопис, як зовнішню ознаку своєї одності;
- одність правопису, як і одність літературної мови й вимови, сильно впливає на вироблення всенационального почуття одності народу [4, с.20-21].

І. Огієнко активно популяризував необхідність засвоєння рідної мови, користування нею через численні методичні праці: «Українська граматика: основи українського правопису», «Українська граматика» та ін. Його посібники і підручники, присвячені піднесенню культури мовлення й активному використанню рідної мови. Особливо визначальною його діяльністю у цьому руслі виявилася на початку ХХ ст. і в часи Української Народної Республіки.

Його праця «Рідна мова в українській школі» стала своєрідним програмним орієнтиром на роль і місце мови в шкільній освіті – основи виховання висококультурної особистості. Ці ідеї популяризував І. Огієнко в часописі «Рідна мова», що виходив у 1933-1939 рр. у Польщі. Учений пропагував свої патріотичні й наукові ідеї про роль рідної мови в розвитку особистості, єдності літературної мови і правопису для всіх українців, незалежно від їх місця проживання, відповідальність за чистоту й багатство рідної мови та ін.

Предметом зацікавлення й дослідження І. Огієнка стала не тільки українська мова як соборна мова нації, як її літературна форма зі сталим правописом, що, безумовно, спонукало його до визначення рідномовного кодексу громадянина («Наука про рідномовні обов'язки»). Учений добре усвідомлював роль української мови у вихованні молоді й збереженні єдності нації, при цьому особливо виділяючи місце православної церкви.

Митрополит І. Огієнко стверджує: «Кожна віра найміцніше зв'язана з рідною мовою народу, бо рідна мова – то основний родючий ґрунт кожної віри. Рідна мова – шлях до Бога» [4, с.30]. Ці ідеї учений проповідує в праці «Українська церква», а в «Науці про рідномовні обов'язки» виділяє окремі розділи «Церква й рідна мова», «Духовенство й рідна мова» [4, с.30-35]. Пропагувати рідну мову зобов'язані всі служителі церкви як під час богослужінь, так і за межами храмів у спілкуванні з парафіянами і в родинному житті. Він рекомендує священикам виголошувати проповіді соборною літературною мовою, а окремі з них присвячувати темам рідномовного виховання, «пам'ятаючи, що хто твердий у рідній мові, той твердий і в багьківській вірі» [4, с.35]. Із власного досвіду переконані, як приємно слухати богослужіння українською мовою і як западають у душу слова проповіді священика, виголошені твоею рідною мовою. І з'являється міркування про те, що ці думки І. Огієнка необхідно доносити не тільки до родин, до парафіян, але й до служителів церкви.

І ще одна слушна думка вченого, що відповідає темі нашої статті: «Церква мусить пильно дбати, що б дати своїм вірним переклад Біблії на таку зразкову соборну літературну мову, щоб на ній мовно виховувався цілий народ» [4, с.31]. Констатуємо, що ця порада вченого виконана на початку ХХІ ст. Маємо на увазі нове видання Біблії, переклад якої здійснено Патріархом Філаретом сучасною соборною літературною мовою, що відповідає її нормам, відображає лексичне багатство й сучасний конфесійний стиль [Біблія книги священного писання старого й нового завіту. – К.: Видання Київської Патріархії Української Православної Церкви Київського Патріархату, 2004. – 1415 с.].

Приємно відзначити, що діячі Української Православної Церкви подбали, щоб громадяни України, особливо молодь, яка активно горнеться до неї, одержали «Святе писемо» сучасною українською мовою і сприймали слово Боже й молитися рідною мовою. Служителям церкви, працівникам освіти, вчителям, викладачам вищої школи стане у пригоді праця І.Огієнка «Хвалімо Бога українською мовою» (Дивослово. – 2007, №8, – С.45-53).

Наші міркування про роль І. Огієнка у пропаганді рідної мови, її ролі у вихованні висококультурної мовної особистості були б неповними, якби ми обминули його працю «Українська культура» [7], у якій багато уваги приділено проблемі рідної мови, її ролі в розвитку національної культури народу, держави та її громадян. «Мова – це наша національна ознака, в мові – наша культура, ступінь нашої свідомості» [7, с.239], – продовжує розмірковувати вчений про сутність мови.

Розвиваючи ці думки, І. Огієнко вдається до аналізу історії розвитку української мови і культури, того тернистого шляху, що пройшов наш народ, аби зберегти себе як націю, свою культуру, літературу, звичаї і традиції. Тому й по-сучасному сприймаються його постулати: «Мова – це форма нашого життя,

життя культурного й національного, це форма національного організування... В мові – наша стара і нова культура, ознака нашого національного визнання» [7, с.239-240]. І додамо – нашого особистого ества, нашої духовності й культури мовлення, поведінки, спілкування.

У своїх наукових і методичних працях І. Огієнко порушив низку важливих проблем стосовно рідної мови, розвитку літературної мови, мовного виховання висококультурної особистості. Для сучасного розв'язання проблем мовної освіти й виховання молоді його думки мають виняткове значення, оскільки є своєрідним орієнтиром у реалізації мовної політики держави. Його поради – дороговказ до подальших наукових пошуків у царині лінгвістичної і лінгводидактичної науки.

Як підсумок, можемо констатувати, що ідеї І. Огієнка розвиваються, наповнюються новим, сучасним змістом, слугують розвиткові мовної освіти й загальної та мовленнєвої культури особистості, залишаються нагальними в сучасній Україні.

Список використаних джерел:

1. Миронюк Н.М. Гуманістичні погляди Івана Огієнка щодо виховання особистості дитини / Н.М.Миронюк // Іван Огієнко у діалозі культур і духовності : зб. наук. праць. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 274-280.
2. Єрмоленко С.Я. Українська мова: короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бирик, О.Г. Тодор ; за ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
3. Мовчун Л. Духовні скарби Івана Огієнка / Л. Мовчун // Дивослово. – 2003. – №10. – С. 59-62.
4. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки: Рідномовний катехізис для вчителів, робітників пера, духовенства, адвокатів, учнів і широкого громадянства / І. Огієнко. – К. : АТ «Обереги», 1994 – 72 с.
5. Огієнко І. Історія української літературної мови / І.Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 294 с.
6. Огієнко І. Рятування України / І. Огієнко. – К. : Наша культура і наука, 2005. – 464 с.
7. Огієнко І.І. Українська культура / І.І. Огієнко. – К. : Абрис, 1991. – 272 с.
8. Пентилюк М.І. Етнопедагогічний та мовленнєво-культурологічний аспекти наукових пошуків Івана Огієнка / М.І. Пентилюк, І.В. Гайдаєнко // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : наук. збірн.: Серія філологічна. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2015. – Вип. XII. – С. 406-413.
9. Пентилюк М.І. Мовна особистість майбутнього вчителя-словесника в контексті професійної підготовки / М.І. Пентилюк // Зб. наук. праць Уманського держ. педагог. університету імені П. Тичини. – Умань : ФОП Жовтий О.О. – 2014. – С. 290-297.
10. Пентилюк М.І. «Наука про рідномовні обов'язки» – важливий внесок І.І. Огієнка в українську етнопедагогіку / М.І. Пентилюк // Педагогічні науки : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2005. – Вип. XXXX. – С. 155-160.
11. Пентилюк М.І. Рідномовний кодекс Івана Огієнка / М.І. Пентилюк // Дивослово. – 2007. – №12. – С. 49-55.

In the article the problem of language culture covered in the scientific heritage I. Ohienko, their importance for the development of Ukrainian culture in general and the Ukrainian language in particular. Special attention is focused on the most important ideas put forward postulates scientists and their impact on the development of a culture of speech.

Key words: native language, literary language, speech culture, language personality, language policy.

Отримано: 10.10.2016 р.